

OSOBA A VĚDOMÍ

Martin POKORNÝ

PERSON AND CONSCIOUSNESS

Strawson's concept of persons, as formulated in *Individuals*, excludes, among others, the possibility of non-referential use of "I". The latter part of the book, however, admits the possibility of so-called feature-placing statements, with non-referential use of demonstratives. By applying this doctrine on statements about psychical states, the present essay suggests a way of enlarging Strawson's perspective so as to make his concept of person more comprehensive and more plausible.

V prvním díle své knihy *Individuals* [3] zavádí P. F. Strawson dva druhy tzv. basic particulars, a to tělesa (<material> bodies) a osoby (persons). Ve shodě se svým obecným programem, totiž nacházet filosofická zdůvodnění pro obecně (ať už výslovně či implicitně) zastávané názory,¹ tak svou ontologii opírá o dvě základní sféry naší každodenní existence - oblast věcí a oblast lidí. Strawsonovo vymezení osoby je poměrně prosté a srozumitelné, zároveň však vyvolává určité pochybnosti, pokud jde o jeho výstižnost. Po úvodním shrnutí problematiky se ji v následujícím textu pokusíme blíže prozkoumat.

Filosofické prameny k otázce duše, subjektu či osoby jsou mimořádně bohaté. Strawson se ovšem hlásí k určitému myšlenkovému stylu a za relevantní by přijal pouze některé. Přijměme proto následující metodickou zásadu: předmětem pochyb pro nás bude jen to, co v potaz výslovně uvádí sám Strawson. Též autoři, na něž se budeme odvolávat, jsou až na drobné výjimky jmenováni již v textu *Individuals*. Naším nástrojem ale nebudou pouze srovnání "vnějšková": zjistíme, že mnohé lze získat i aplikací argumentů, které předkládá sám Strawson - pouze v odlišném kontextu.

Strawsonovu úvahu k problému osoby rámuji následující dvě otázky: (1) Proč vůbec něčemu připisujeme stavy vědomí? (2) Proč je připisujeme téže entitě, které přisuzujeme ty či ony tělesné charakteristiky? (Viz [3], 90.) K jejich zodpovězení autor využívá kontrastu vůči dvěma starším koncepcím.

První z nich je známé pojetí Descartovo, či - možná lépe - karteziánské ([3], 94-95, 100-101). Otázka (2) se při tomto přístupu odmítá jako chybně

formulovaná: podmětem tělesných charakteristik je *res extensa*, zatímco podmětem predikátů, jež popisují stavy vědomí, je *res cogitans*. Přijmeme-li však tuto tezi, ztrácíme možnost rozlišovat mezi jednotlivými subjekty či dušemi; vyplývá z ní, že kritéria identifikace či reidentifikace lze primárně upotřebit výhradně ve vztahu k tělům. Nemůžeme potom odůvodněně vyloučit, že to, co se navenek projevuje jako jediné lidské tělo, je zároveň - co se duševních stavů týče - spjato s řadou substancí, které si - řečeno s Kantem - předávají svůj stav jedna druhé obdobně, jako si pružné koule předávají svůj hybný moment. (Viz *Kritika čistého rozumu*, A 363-364 pozn.)

Druhý, symetricky převrácený model nachází Strawson u Schlicka a Wittgensteina ([3], 94-98). Zde se naopak popírá otázka (1) a tvrdí se, že výpovědi o duševních stavech (např. "Bolí mě zuby") na rozdíl od výpovědí o tělesných stavech (např. "Mám nemocné zuby") nemají podmět; jeho doplnění (I have a toothache, Ich habe Zahnschmerzen) je pouhá jazyková iluze. Strawson dovozuje, že zastánce této pozice musí odmítat možnost reference k jednotlivým stavům vědomí, a prohlašuje takové stanovisko za »směšné«.

Můžeme jen litovat, že zatímco vyvrácení kartezianismu věnoval Strawson zvláštní stať [5], druhou pozicí se zabývá jen dosti úsečně. Opusťme ji zatím společně s ním; širěji se k ní vrátíme až poté, kdy předvedeme Strawsonovo vlastní pojetí.

Strawson vychází z následujících premis:

- a) stavy vědomí mají určitý subjekt, totiž buď nás samé, anebo jiné lidi;
- b) stavy vědomí, jež připisujeme jiným lidem, jsou ty samé stavy, které připisujeme sobě samým.

Tvrzení b) odůvodňuje následovně: je-li možno připisovat nějaký stav vědomí nám samým, pak je možno jej připisovat (třeba i nepravdivě, nicméně smysluplně) i jiným lidem. Odtud vyplývá, že to, co sám pociťuji, u druhých lidí pozoruji. Jestliže tedy mohu pozorovat, jak někdo jiný něco pociťuje, pak nelze subjekt duševních stavů izolovat od těla. Ale jelikož zároveň nelze subjekt duševních stavů jednoduše ztotožnit s tělem jakožto tělesem (neboť naší snahou je právě vyčlenit onu zvláštní třídu jednotlivin, které mají duševní stavy, což tělesa jakožto tělesa nejsou), je nutno zavést zvláštní ontologickou třídu, osoby (persons). Jednotliviny této třídy se vyznačují právě tím, že jim lze připisovat jak predikáty popisující tělesné charakteristiky, tak predikáty popisující duševní stavy. Tato třída je logicky primitivní, tj. jednotliviny této třídy sice lze z různých hledisek analyzovat (a např. je rozložit na duši a tělo),

ale tento rozbor neodkryvá žádnou hlubší strukturu příslušných jednotlivin. Takto izolované složky setrvávají v logické závislosti na unitárním pojmu osoby.

V popsané úvaze nacházíme několik obtíží. Za prvé, Strawson se zcela vyhýbá otázce, jak vypadají kritéria (re)identifikace osoby. Zatímco v *Individuals* a v článku *Self, Mind and Body* (k němuž jsme již letmo poukázali) uvádí, že tato otázka samozřejmě může být složitá a zasloužila by si další diskusi, v knize *The Bounds of Sense* ([6], 164, pozn. 1) se naopak dozvídáme: "Téma osobní totožnosti se v současné filosofii dočkalo podrobných rozborů. Předpokládám, že v této otázce je jasno." Zájem o tato kritéria v nás vzbudí zvláště věty typu: "Nepopírám, že za neobvyklých okolností bychom mohli být ochotni hovořit o dvou osobách, které se střídavě dělí o jedno tělo, o osobách, které mění svá těla apod." (Viz [3], 133.)

Druhý problém je závažnější. Strawson uznává, že při sebeaskripci neužíváme empirických kritérií, a to ani pro identifikaci subjektu, ani pro určení predikátu. Dodává však (viz [3], 100; [6], 165), že i při sebeaskripcním užití je jakýsi vztah k empirickým kritériím použitelnosti udržen, a to díky tomu, že se promluvou obracím k druhým lidem. Položme si otázku: Znamená to, že mám-li užívat nějakého predikátu popisujícího duševní stavy (takové atributy Strawson nazývá P-predikáty), musím zároveň znát kritéria, podle nichž se tento predikát přepisuje druhému? A mají tato kritéria stejnou váhu jako ona "základna" ([3], 107), již používám při sebeaskripci?

Chceme-li najít odpověď, nutno napřed provést následující rozlišení. Mám-li užívat nějakého slova jako P-predikátu, musím zároveň uznat, že tento predikát je přenosný, tj. připsatelný též jiným osobám - v tom se se Strawsonem shodneme. Bezprostředně však nevyplývá, že musím být schopen toto připsání rozumně vykonat. K provedení této dedukce je zapotřebí užít principu verifikace, tj. prohlásit, že k porozumění pojmu je nutná schopnost verifikovat tvrzení, v nichž tento pojem figuruje. Předpokládá se tedy ne pouze to, že tzv. vnitřní život je obvykle spojen s určitými podmínkami vnějšími, či to, že určité duševní hnutí je vždy doprovázeno též nějakou tělesnou změnou, nýbrž to, že určité duševní hnutí je doprovázeno určitou, jednoznačně definovatelnou tělesnou změnou. Ale ani to nestačí: musíme připojit tvrzení, že schopnost určit příslušné duševní hnutí v sobě zahrnuje schopnost určit příslušnou tělesnou změnu. Nezdá se, že by Strawson dostatečně prokázal logickou či epistemickou nutnost těchto výroků.

Jediná nutnost, kterou v textu nacházíme, je ta, již pociťuje autor: totiž nutnost nalézt argument proti skeptické pozici, kdy si nikdy nemohu být jist, zda druhému právem přepisuji duševní stav, jež se na něm domnívám

pozorovat. Možná ale jednoduše musíme přiznat, že právě v této situaci se nacházíme: žádné dostatečné důkazy, jimiž bychom mohli porazit skeptika, nemáme² - přinejmenším nikoli ve sféře argumentace. Avšak schopností rozumové úvahy se naše "bytí osobou" nevyčerpává.

Mohlo by se zdát, že snahou "překonat racionalitu" se Strawsonovu přístupu nutně vzdalujeme. Avšak tento dojem je klamný: chceme zde jen rozvinout motiv, který Strawson formuluje v eseji *Freedom and Resentment*. Strawson se v ní zabývá determinismem a otázkou svobodné vůle. Jeho základní myšlenka tkví v rozlišení mezi dvěma přístupy k ostatním lidem - 'objective attitude' a 'reactive attitude'. Tyto dva přístupy se nevyklučují, jsou však hluboce protikladné ([4], 9). Strawson nepodává přesná vymezení, což z povahy věci ani nelze očekávat; klíčovým rysem je přítomnost nebo nepřítomnost "vlastního zapojení či spoluúčasti na mezilidských, mezi-osobních vztazích". Objektivní přístup je údajně často spojen s rozvrhem politickým, zatímco reaktivní přístup ukazuje spíše ke vztahům osobním.

Jestliže Strawson říká, že zaujmout objektivní přístup k druhému znamená vidět ho jako něco "zvládnutelného" nebo "spolehlivě vyložitelného" ("something to manage", "something certainly to be taken account of"; viz [4], 9), pak můžeme dodat, že právě tak se jeví jeho přístup k imaginárnímu skeptikovi a k osobám jakožto ontologické kategorii. Vrstva, kterou vyčlenil v *Individuals*, je jistě vrstva vědomí (na rozdíl od pouhé věčnosti), avšak zdá se, že pojem osoby obvykle míří k silnějším vymezení. Jinými slovy, položíme-li důraz na obrat "mezi-osobní" ("inter-personal"), můžeme konstatovat, že tento výraz v kontextu *Freedom and Resentment* odkazuje k vyšší rovině než v *Individuals*. Tak jako se v *Individuals* hovoří o materiálních M-predikátech a psychologických P-predikátech, mohli bychom zde - v souladu se Strawsonovou distinkcí - analogicky hovořit ve vztahu k uvedeným attitudes o objektivních O-predikátech a reaktivních R-predikátech (přičemž další Strawsonovy analýzy by umožňovaly ještě jemnější rozčlenění). Promyšlení tohoto rozdílu by nás pravděpodobně vedlo směrem, jímž při selektivní kritice Strawsonovy teorie postupuje Paul Ricoeur (viz [2], 44-45).

V našem kontextu hodláme zdůraznit aspekt lingvistický. Můžeme říci, že na úrovni objektivního přístupu jazyk slouží především jako prostředek předávání informací, zatímco v reaktivním přístupu dochází k interpretaci. Vraťme se k otázce verifikace P-predikátů: naznačili jsme tehdy jistou škálu, na níž se může pohybovat naše obeznámenost s empirickými kritérii. Pohyb mezi póly objektivního a reaktivního přístupu by nám nyní mohl sloužit jako paralelní fenomén k rozšiřování či zacelování mezery mezi duševními stavy

a pozorovatelným chováním, čímž by docházelo k přesunům důrazu v našem používání P-predikátů, k pohybu hermeneutiky. K této otázce říká Manfred Frank ([1], 102):

Časovost osoby tedy implikuje více, než mohou určité frakce analytické filosofie jazyka uznat, tedy více než jen to, že osoba, která se aktivně rozvrhuje do vlastní budoucnosti, si postupně přisuzuje odlišné (ale sémanticky invariantní, předem dané) predikáty. Schleiermacher by namítl, že individuum si v průběhu života nepřisuzuje pouze odlišné predikáty, ale že si je také připisuje odlišně, tj. s proměnlivou sémantikou.

Jak řečeno, uvedený pohyb je bipolární. Strawsonův rozbor svobodné vůle nám již poskytl evidenci pro pól činného spolubytí; podporu pro zavedení dimenze distanční a kontemplační nyní nalezneme v rozboru jazykové konstituce hmotných jednotlivin.

Druhá část *Individuals* přesouvá důraz z ontologie na lingvistiku, samozřejmě s ohledem na to, že celkovým záměrem díla je prokázat podstatnou jednotu jazykových a mimojazykových struktur. My se zaměříme na třetí kapitolu této části; stručně proto shrňme, co jí předchází.

Analýzou struktury věty dochází Strawson k závěru, že na pozici subjektu se primárně nacházejí jednotliviny a na pozici predikátu obecné pojmy. Predikát zároveň v kontrastu se subjektem vykazuje jistou neúplnost (incompleteness); žádá si doplnění subjektem. Termín na pozici subjektu naproti tomu představuje jisté faktum sám o sobě a v tomto smyslu je úplný. Tento fakt tvoří zároveň předpoklad užití daného termínu a vyjádření tohoto předpokladu bude opět obsahovat singulární termín. Vposledku před Strawsonem vyvstává nutnost nalézt teorii, která vysvětlí, jak vstupují třídy jednotlivin do rozmluv (diskursů). I zde je třeba předpokládat jistá fakta; jejich vyjádření však nesmí obsahovat ani jednotlivinu, jež má být zavedena, ani příslušný sortál. Docházíme tak k otázce, jak budou vypadat předpoklady pro zavedení základních jednotlivin - basic particulars.

Zajímavý okamžik pro nás nadchází s uvedením tzv. feature-placing statements ([3], 202). Tyto věty nezahrnují jednotliviny, charakteristiky ani sortály³ a nemají strukturu subjekt-predikát.⁴ Poskytují však pro tato rozlišení základnu. Příklady jsou následující:

Sněží.

Je tu zlato.

Strawson však dokazuje, že věty s touto strukturou lze sestrojít pro jakýkoli druh jednotliviny, např. i pro kočku. Požadovaná věta by zněla

Kočkuje to tady.

To, že se podobné výroky nepoužívají, vysvětluje Strawson pragmaticky: většina feature-concepts je k přechodu na subjekt-predikátovou úroveň velmi příhodná a tímto krokem si ušetříme mnoho jazykových obtíží. Tento krok, který může a nemusí následovat časově, spočívá především v zavedení kritérií distinktnosti a reidentifikace.⁵

Připomeňme si nyní výše opuštěný návrh, že věty jistého typu, které (v některých jazycích) formálně obsahují podmět "já", ve skutečnosti nevyjadřují askripci: výraz v predikátu nemá reálný subjekt. Uveďme si příklady:

Bojím se.
Cítím bolest.⁶

Srovnejme je nyní s tím, co Strawson říká o svých feature-placing statements ([3], 202):

Zavedené obecné termíny [...] jsou obecné druhy materiálu, nikoli vlastnosti nebo charakteristiky jednotlivin [...]. Žádný z nich sám o sobě neposkytuje princip rozlišování, podávání výčtu a reidentifikace jednotlivin určitého druhu. Všechny lze ale velmi snadno upravit tak, že poskytnou několik takových principů [...].

Tomu všemu naše příklady velmi dobře vyhovují. Bolest či strach zcela jistě neposkytují žádný jednoduchý klíč k identifikaci svých jednotlivých případů. Problémem by mohlo být ono v češtině zamlčené "já", které - zdálo by se - musí v daném myšlenkovém konceptu označovat jednotlivinu, a tedy nositele zmíněných charakteristik. Avšak i zde nám Strawson přiskočí na pomoc. V jeho větách by totiž podobné důsledky mohla vyvolat vyslovená či zamlčená slůvka "tady" či "ted", která by se logickou analýzou mohla dostat na pozici subjektu. Říká proto ([3], 215-216):

Prohlásil jsem za obecnou podmínku toho, aby se výraz stal výrazem pro singulární logický subjekt, že musí zavádět (tj. s určitostí identifikovat) nějaký termín. [...] Skutečně nelze již předem vyloučit místa a časy jako kandidáty na pozici logických subjektů. Je totiž rozhodně možné identifikovat v jazyce časy a místa a zavést je jako s určitostí identifikované termíny; lze k nim odkazovat jménem nebo určitou deskripcí. Avšak přestože časy a místa lze zavést do propozic jako termíny, nedochází k tomu prostřednictvím adverbálních demonstrativ, o která zde jde. Tato demonstrativa vůbec nezavádějí žádné termíny. [...] [N]elze tvrdit, že "nyní" nebo "zde" nezávisle identifikuje určitý čas anebo místo.⁷

Stačí nám nahradit slova "nyní" a "zde" slovem "já" a slova "časy" a "místa" slovem "osoby".⁸ K čemu dojdeme? Strawson v *The Bounds of Sense* správně říká, že pokud u vět typu "Cítím bolest." zcela odhlédneme od empirických kritérií pro identifikaci osoby jakožto tělesné, pozorovatelné bytosti, pak ve skutečnosti prostě zbavujeme své užívání slova "já" jakékoli referenční síly. Slovo "já", řekl by Kant, bude prostě vyjadřovat "vědomí obecně". (Viz [6], 166.) Ale právě tak nám bylo výše řečeno, že "zde" a "nyní" mohou postrádat referenci, a tedy odkazovat k jakémusi "prostoru či času obecně". Druhá složka věty (sníh, zlato) pak dle Strawsona určuje charakter čehosi, co nazývá "incidence" - a co tedy podle podaných určení neznamená identifikovatelnou událost uvnitř světa. O nelokalizovatelné proměně, jejíž ráz není nitrosvětový, hovoří v souvislosti s bytím osoby již Wittgenstein v *Traktátu*:

Die Welt des Glücklichen ist eine andere als die des Unglücklichen. (6.43)

Shrňme celou úvahu jinými slovy. Právě tak jako Strawsonova věta "Sněží." ve většině svých užití závisí na kontextu či jazykové zvyklosti, které poměrně přesně určují, kdy a kde sněží, tak i ve výrocih se (zamlčeným) podmětem "já" jsme si obvykle dobře vědomi, o kom - jakožto o empirické osobě - je řeč. Větu "Sněží." můžeme však spolu se Strawsonem pochopit jako zprávu o incidenci, což je představa velmi blízká pojmu smyslových daností. Strawson se při svém rozboru omezuje na věty tak či onak spjaté s prvním typem basic particulars, s hmotnými tělesy. My nyní jeho úvahu pouze doplňujeme o výroky o duševních stavech, tedy o problematiku ontologického typu osoby.

Deiktická slova v tomto nereferenčním užití neodkazují k jednotlivinám; zároveň však nelze říci, že zastupují "nic". Podíváme-li se na ně z pozice referenčního užití, neoznačují tedy žádný počet, avšak ani ne-počet, nullus. Této situaci se nejvíce blíží označení "jedinčnost". Nereferenční užití slov "zde" a "nyní" nás tak posléze může dovést k pojmu jediného času a prostoru, pochopených ovšem jakožto formy názoru a ne jako krabice či linie, a nereferenční užití slova "já" nás může dovést k pojmu jediného já, které nutně může doprovázet všechny mé představy a je tedy jakousi formou světa, zorným polem, ne však substancí - trvajícím duším ani empirickou osobou.

Pokud jde o vzájemný vztah referenčního a nereferenčního užití, i zde nalzáme inspiraci u Kanta:

[J]e třeba si povšimnout, že pokud jsem větu "Já myslím" nazval větou empirickou, nechci tím říci, že já v této větě označuje empirickou představu; spíše je tato představa čistě intelektuální, protože patří k myšlení vůbec. Avšak bez jakékoli empirické představy, která dodává látku k myšlení, by se akt "Já myslím" vůbec neuskutečnil, a empirično tvoří pouhou podmínku aplikace či užití této čistě intelektuální schopnosti. (*Kritika čistého rozumu*, B 423 pozn.)

Netvrdíme, že v kontextu Kantova díla má tento citát přesně týž význam, jaký mu chceme dát zde; k podobnému sloučení by byla předeším zapotřebí kritická reformulace pojetí vnitřního smyslu. Přesto v něm, domnívám se, nacházíme popis způsobu, jak hledaný vztah pojmut. Empirická kritéria užití daného pojmu (např. bolest) jsou nutná pro pojmové zpracování empirické představy a tato představa zas nutně předchází intelektuálnímu výkonu, spočívajícím v přechodu k nereferenčnímu užití. Toto rozlišení je mnohem jemnější než Strawsonovo nejasné, ne-li nepravdivé zdůvodnění, že i při samomluvě apod. jsem vždy připraven uznat kritéria své identifikace.

Máme tedy zato, že je možné uznat oprávněnost Strawsonovy analýzy pro určitou úroveň, vyrovnat se s problematikou skepticismu, zdůvodnit transcendentální jednotu apercepce a předvést zásadní roli empirických kritérií, a přesto uchovat prostor pro neempirickou subjektivitu, jež - řečeno s Manfredem Frankem - je netělesná v tom smyslu, že není vázána na žádné jednotlivé tělo. Má však smysl se o to snažit? Co tím získáme? Jistě ne žádnou praktickou výhodu. (Srv. Wittgensteinova *Filosofická zkoumání*, závěr § 403.) Jak jsme však uvedli výše, "bytí osobou" se nevyčerpává ani myšlením, ani jednáním. Význam uznání subjektivity tohoto druhu velmi případně vyjadřuje Ludwig Wittgenstein ve *Filosofických zkoumáních* (§ 400-401):

To, co našel ten, kdo jakoby objevil "vizuální prostor", byl nový způsob vyjádření, nové srovnání; a jak bychom také mohli říci, nový počitek. [...] Ale mé vyjádření - "Provedl jsi gramatický překrok" - lze napadnout. Neboť především jsi našel určité nové pojetí. Tak jako kdybys našel nový způsob malby; anebo nové metrum, anebo nový druh písní.

Můžeme připojit tvrzení Manfreda Franka, že uznání subjektivity je nutné pro opodstatněnost filosofického diskursu a etiky,⁹ či nález Hegelův (*Základy filosofie práva*, § 47), podle něhož se subjektivita člověka v protikladu ke zvířeti projevuje schopností vlastnit své vlastní tělo či toto vlastnictví ukončit (tj. schopností sebevraždy). Připuštění nereferenční

promluvy ve Strawsonově ontologickém konceptu otevře prostor právě pro ty fenomény, jež pokládáme za bytostně lidské, aniž bychom se přitom museli vzdát jeho logického, argumentativního stylu.

*Filosofický ústav AV ČR
Jilská 1, 110 00 Praha 1
e-mail: m.p@atlas.cz*

POZNÁMKY

¹ Srv. poslední větu *Individuals*: "So if metaphysics is the finding of reasons, good, bad or indifferent, for what we believe on instinct, then this has been metaphysics."

² Tato formulace představuje takřka doslovný citát z nepublikovaného seminárního materiálu vypracovaného prof. Ralphem Walkerem z Magdalen College Oxford.

³ "The universal terms introduced into these propositions do not function as characterizing universals. [...] Nor are the universal terms introduced into these propositions sortal universals. [...] These sentences [...] neither contain any part which introduces a particular [...]." [3], 202-203.

⁴ "The[se] propositions [...] are not subject-predicate propositions [...]." Viz [3], 212.

⁵ "In general, the transition from facts of the presupposed kind to the introduction of the particulars for which they supply the basis involves a conceptual complication: it involves the adoption of criteria of distinctness and, where applicable, criteria of reidentification for particulars of the kind in question, as well as the use of characterizing universals which can be tied to a particular of that kind." Viz [3], 203.

⁶ Jak upozorňuje Manfred Frank ve své přednášce "Ist Subjektivität ein Unding?", pro počítky platí, že *esse est percipi*; bylo by proto chybou brát metaforu smyslového vnímání, která je v uvedené větě obsažena, příliš doslova a chápat bolest jako objekt. "Schmerzen sind selbst schon Empfindungen - ohne weitere wahrnehmungsmäßige Zuwendung." Dále v textu se však pokusíme prokázat, že bychom mohli uvést i věty typu "Vidím červenou.", totiž tehdy, je-li červená označení pro "sense-datum".

⁷ Je třeba dodat, že následující argumentace, již čtenář už asi předvidá, neznamená na-prosté rozvrácení Strawsonova konceptu. Strawson vícekrát podotýká, že jeho teorie uvádění jednotlivin do výroků (propositions) nezávisí nutně na jeho teorii zavádění jednotlivin do rozmluv (discourses), takže by příslušné pasáže mohl vyškrtnout. Pro nás je však podstatné pouze to, že neidentifikující výrazy či věty bez struktury subjekt-predikát pro něj nejsou ničím vyloučeným.

⁸ Srv. Wittgensteinova *Filosofická zkoumání*, § 410: "Já není jméno osoby, zde není jméno místa, toto není žádné jméno."

⁹ V přednášce "Ist Subjektivität ein Unding?"

LITERATURA

- [1] FRANK, M. (1986): **Die Unhintergebarkeit von Individualität**. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- [2] KARFÍK, F. (1993-1994): Ricoeurova hermeneutika sebe. In: **Kritický sborník 4 a 1**.
- [3] STRAWSON, P.F. (1959): **Individuals: An Essay in Descriptive Metaphysics**. Methuen, London.
- [4] STRAWSON, P.F. (1962): Freedom and Resentment. In: **Proceedings of the British Academy 48**; repr. in: **Freedom and Resentment and Other Essays**, Methuen, London 1974.
- [5] STRAWSON, P.F. (1966): Self, Mind and Body. In: **Common Factor 4**; repr. in: **Freedom and Resentment and Other Essays**, Methuen, London 1974.
- [6] STRAWSON, P.F. (1966): **The Bounds of Sense: An Essay on Kant's Critique of Pure Reason**. Methuen, London.